

DEDE KORKUT DESTANLARINDA KADIN HAKKINDAKİ TELAKKİLER ve BUNUN ESKİ TÜRK KÜLTÜRÜNDEN TAŞIDIĞI İZLER

Ali TORUN*

Aile sosyolojik manada nüfusun yenilendiği, millî kültürün taşındığı, sosyal mirasın nakledildiği, çocukların sosyalleştirildiği, toplumun sürekliliğini sağlayan, vazgeçilemez temel kurumlardan biridir. Bu temel müessese ile toplum arasındaki en sağlam köprü ise anne, dolayısıyla kadındır¹.

Kadın, cemiyet için bu derece hayatî ehemmiyeti haiz olmasına karşılık çeşitli zaman ve topluluklarda oldukça kötü muamelelere maruz kalmıştır.

Bu hususta bir fikir vermek açısından kadın, eski Hind'de mirastan mahrum bırakılmış, erkeğe tabi kılınmıştır. Çinlilerde insandan sayılmamış, kendisine isim dahi verilmemiş; bir, iki, üç gibi sayılarla çağrılmıştır. Eski Yunan ve Roma'da bütün haklardan mahrum edilmiş, bir zevk ve şehvet vasıtası olarak görülmüştür. İsrail'de hem baba, hem koca evinde hizmetçi muamelesi görmüştür. Hıristiyanlıkta ilk günahkar ve şeytan olarak görülmüştür. XI. asra kadar İngiltere'de alınıp satılan bir meta; İslâm öncesi Araplarda ise bir utanç sebebi, aileye maddî yük olarak görülmüştür².

Aşağı yukarı bütün dünya kadınlığı için söylenebilecek bu tür aşağılayıcı muameleye maruz kalan kadın, Türk toplumunda nasıl bir statüye sahipti?

Bu sorunun cevabını verebilmek için cemiyetin aynası olarak kabul ettiğimiz edebî eserlere ve tarihî vesikalara göz atmamız gerekmektedir.

* Doç. Dr., AKÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

¹ Mustafa Erkal, *Sosyal Meselelerimiz ve Sosyal Değişme*, Mayaş Yayınları, Ankara 1984, s. 96-99

² Bekir Topaloğlu, *İslâm'da Kadın*, Yağmur Yayınları, İstanbul 1970, s.16-19.

“Türk edebiyatını terazinin bir gözüne koysanız, Dede Korkut’u öbür gözüne koysanız yine Dede Korkut ağır basar”³ diyecek kadar kendisine kıymet isnat edilen ve millî ruhu yansıtmaları bakımından gerçekten büyük değere sahip Dede Korkut Destanları’nın Türk kültürüyle ilgili pek çok meselede olduğu gibi, Türklerin kadın hakkındaki telakkilerini de bizlere nakledeceği şüphesizdir.

Biz bu gerçekten hareketle Dede Korkut Destanlarını hareket noktası kabul ederek destanlardaki kadın tipinin genel vasıflarını belirlemeye çalışacağız. Daha sonra da bu tipin karakteristik vasıflarını diğer kaynaklardan kontrol edeceğiz. Şimdi bir sıra dahilinde Dede Korkut’taki kadın tipini belirlemeye çalışalım:

A)Dede Korkut Destanlarında Kadının Fizikî ve Moral Özellikleri:

a)Fizikî Özellikleri:

Türk toplumunun kadında aradığı fiziksel özellikleri yansıtmaları bakımından DedeKorkut’ta oldukça zengin malzemeye rastlamaktayız. Muhtelif metinlerden seçtiğimiz kadın tasvirlerini gördüğümüzde XIV. yüzyıl Türk toplumunun güzellik anlayışını daha iyi anlayabiliriz:

“Kanturalı der:

Işıl ışıl ışıldayan ince elbiselim

Yere basmayıp yürüyen servi boylum

Kar üzerine kan damlamış gibi kızıl yanaklım

Çift badem sığmayan dar ağızlım

Ressamların çizdiği kara kaşlım

Korumsu kırk tutam kara saçlım”⁴

³ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1988, s.5.

⁴ Muharrem Ergin, *Dede Korkut ...*,s.141(Bundan sonraki metin içinde verilen sayfa numaraları bu esere aittir.)

“Dokuz kara gözlü, örme saçlı, elleri bileğinden kınalı, parmakları süslü, boyunları birer karış kafir kızları...”(Ergin,s.95).

“Boyu uzun, beli ince Burla Hatun boynu ile kulağını tuttu düştü, güz alması gibi al yanağını çekti yırttı, kargı gibi kara saçını yoldu”(Ergin,s.50).

“Dokuz kara gözlü, güler yüzlü, saçı ardına örülü, göğsü kızıl düğmeli, elleri bileğinden kınalı, parmakları süslü, dilber kafir kızları Oğuz beylerine kadeh sunup içiyorlardı”(Ergin,s.39).

“Dirse Han:

Beri gel başımın bahtı evimin tahtı
Evden çıkıp yürüyünce servi boylum
Topuğunda sarmaşınca kara saçlım
Kurulu yaya benzer çatma kaşlım
Çift badem sığmayan dar ağızlım
Kavunum, yemişim, düvleğim
Görüyor musun neler oldu?”(Ergin,s.23).

Bu ifadelerle göre ideal kadın tipi dış görünüm olarak: Işıl ışıl ışıldayan ince elbiseli, göğsü kızıl düğmeli, ince belli, servi boylu, örmeli uzun kara saçlı, çatma kaşlı, kara gözlü, çift badem sımayan dar ağızlı, kırmızı yanaklı, elleri bileğinden kınalı, parmakları süslüdür.

b)Moral özellikleri:

Dede Korkut Destanlarında rastladığımız kadın karakterlerini başlıca iki ana grupta toplayabiliriz. Buna göre: 1. Müspet Tipler 2. Menfi Tipler. Mukaddime bölümünde ozan dilinden karikatürize edilerek yapılan kadın tasvirlerinden **evin tayağı** olarak nitelenen kadın, müspet tiptir. Bu tip: “Dizin bastırıp oturan, ak sütüyle çocuğunu doya doya emziren, yabandan yazıdan bir misafir gelse onu yedirip içirip ağırlayan, kocasının yokluğunu hissettirmeyen” kadın olarak tasvir

edilmektedir. Bu neslin devamı konusunda duada bulunulmaktadır. Menfi tipler ise; ocağına bunun gibi kadın gelmesin denilen ve **solduran, dolduran, bayağı** olarak nitelenen kadınlardan oluşmaktadır. Bunların başlıca özellikleri: “*Doymak bilmemek, yediği nimetleri inkar etmek, dedi kodu yapmak, evine bakmamak; utanmazlık, hayasızlık, itaatsizlik etmek; kocasının itibarını başkalarının yanında gözetmemektir*”(Ergin,s.19).

Destanlara sonradan ilave edildiği açıkça anlaşılan bu kadın tiplerine -Beyrek Boyu’ndaki **Kısırca Yenge** ve **Boğazca Fatma** hariç- Dede Korkut’un hiçbir boyunda rastlamamaktayız. Erkek toplantılarında, erkeklerin hoşlarına gidecek tarzda tertiplenen bu tipler, destanlardaki kadın tiplerine uygun düşmemektedir. Yalnız meraklı; fakat akılsız bir tip olarak Salur Kazan Boyu’nda Tekür’ün karısı bir nebze buna uymaktadır. Ancak bu tip de düşmanı hakir gören destan kompozitörünün ustalıkla yarattığı bir tipten başkası değildir.

B)Dede Korkut Destanlarında Kadının Sosyal Durumu İtibariyle Özellikleri:

Dede Korkut Destanlarında kadın, sosyal durumu itibariyle dört şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi anne, ikincisi eş, üçüncüsü evlenilecek kız ve son olarak da dadı ve cariyeler olarak. Bu sınıflamaya bağlı olarak destanlardaki kadın vasıflarını görelim:

a) Anne Olarak:

Kadın, neslin devamını sağlayan, çocuğa ilk eğitimini veren, aynı zamanda aile namusunun tek koruyucusudur. Onun en belirgin vasfı anneliktir. Onda analık hisleri oldukça kuvvetlidir. Evlat için bir tehlike söz konusu olduğunda annenin “*Gözü seğirir, kulağı çınlar, sütü oynar, süt damarı sızlar, teni şişer, içi yanar, yüreği oynar, bağı yanar*”(Ergin, S.29,30;104).

Dede Korkut Destanlarının bir boyu hariç hemen hemen hepsinde anne-evlat, evlat-anne sevgisinin en güzel misallerini görmekteyiz.

Avdan dönenlerin arasında oğlunu göremeyen anne, ilk olarak onun ölümünü veya esaretini düşünür. Bu duyguyla sarsılır. Ağır hazinesini, kara başını oğul yoluna koyar. Annenin oğula karşı beslediği

bu ezeli muhabbet sadece Deli Dumrul'da anadan alınıp eşe verilmiştir. Bu boyda, ana kendisinden can talep eden oğluna mal teklifinde bulunur, canını vermekten imtina eder. Ancak bu tutum yalnızca bu boya mahsustur.

Mukaddime bölümündeki “*Oğulun kimden olduğunu ana bilir*” sözünden de anlaşılacağı üzere kadın aile namusunun tek koruyucusu olarak görülmektedir.

Destanlarda kadın, bazen iffet ile evlat sevgisi arasında bir tercihe zorlanır. Bu durumda kadın, annelik ve iffet duyguları arasında bocalar:

“*Burla Hatun: ... kafirler ters konuşmuşlar: Kazan oğlu Uruz'u hapisten çıkarın, boğazından urgan ile asın, iki küreğinden çengele takın, kıyma kıyma ak etinden çekin, kara kavurma edip kırk bey kızına iletin, kim ki yedi o değil, kim ki yemedi o Kazan'ın hatunudur, çekin döşeğimize getirelim, kadeh sunduralım demişler. Senin etinden oğul yiyeyim mi, yoksa pis dinli kafirin döşeğine gireyim mi, baban Kazan'ın namusunu lekeleteyim mi, nicedeyim oğul hey dedi*”(Ergin,s.50).

İffet veya evlat tercihindeki bu bocalama , ancak oğul Uruz'un uyarısı ile iffet lehine ağırlık kazanır.

Dede Korkut Destanlarında annenin evlada duyduğu muhabbetin aynını oğul da anneye karşı beslemektedir. Hatta bu duygu o kadar ileri safhaya ulaşır ki, Kazan mal, mülk, evlat ve eşinden vaz geçer;

lakin anasından geçemez.

Ana, evlat için her şeyini feda edebilmekte, evlat ise “*Ana hakkını Tanrı hakkı olarak*” bilmektedir.

b) Eş Olarak:

Dede Korkut'ta aile reisi baba olmakla beraber, mutlak bir koca sultası yoktur. Kadınlara karşı saygı gösterilir, gerektiğinde fikirlerine baş vurulur. Bilhassa evlatla ilgili hususlarda ortak hareket ettikleri görülür. Kadınların kocalarına hitaplarında sarf ettikleri “*Babamın anamın verdiği*” sözlerinden anlaşıldığına göre kız çocukları anne

ve babanın müşterek karar ve izniyle evlendirilmektedir. Buna göre ailede müşterek karar söz konusudur.

Karı kocanın birbirlerine hitapları da tam bir saygı ve muhabbet timsalidir. Kadın ekseri, erkeğine şu şekilde hitap eder:

"Altın tahtımın sahibi beyim yiğit

Göz açıp da gördüğüm

Gönül verip sevdiğim"(Ergin,s.166;175)

Buna mukabil erkek de eşine aynı duyguları ihsas ettirir:

"Beri gel başımın bahtı evimin tahtı

Evden çıkıp yürüyünce servi boylum

Topuğunda sarmaşınca kara saçlım

Kurulu yaya benzer çatma kaşlım

Çift badem sığmayan dar ağızlım

Kavunum yemişim düvleğim"(Ergin,s.23).

Bu muhabbetin zaman zaman gazaba da dönüştüğü olur. Dirse Han kendisine şölende yapılan kötü muameleye son derece öfkelenir, eşine karşı şu sözleri sarf eder:

"Han kızı yerimden kalkayım mı

Yakan ile boğazından tutayım mı

Kaba ökçemin altına alayım mı

Kara çelik öz kılıcımı elime alayım mı

Öz gövdenden başını keseyim mi

Can tatlılığını sana bildireyim mi

Alca kanını yer yüzüne dökeyim mi

Han kızı sebebi nedir söyle bana

Müthiş gazap ederim şimdi sana"(Ergin,s.23,24).

Bu hiddetin benzerini Kan Turalı'da da görmekteyiz. Kan Turalı, kendini düşmandan kurtaran Selcen'i obada övüneceği endişesiyle öldürmek ister. Ancak hiçbir vakit bu öfke fiiliyata dönüşmez. Hatta bu öfke, eşler arasında muhabbetin ortaya çıkmasına bir vesile olur. Elinde Kan Turalı'yı öldürme imkanı bulunan Selcen'in buna rağmen oklarının temrenini çıkartması bu muhabbetin bir tezahürüdür (Ergin,s.146,147).

Muhabbete dayalı bu evlilikte kadınla erkeğin birbirlerinin mütemmimi olduklarını görmekteyiz:

"Selcen at oynattı, Kan Turalı'nın önüne geçti. Kan Turalı der: Güzelim nereye gidiyorsun dedi. Bey yiğit baş esen olsa börk bulunmaz mı olur, bu gelen kafir çok kafirdir, savaşalım, dövüşelim ölenimiz ölsün, sağ kalanımız otağa gelsin"(Ergin,s.143).

Bu anlayışa göre baş için börk ne ise, erkek için de kadın odur. Yani kadınla erkek, birbirlerini başla börk gibi tamamlamaktadırlar. Bu ifadede kadının kocası lehinde fedakarlığını da görmekteyiz. *"Baş esen olsa börk bulunmaz mı olur"* düşüncesindeki kadın, başın selameti için borkü feda edebilecek bir anlayışa sahiptir. Kan Turalı, uykuya yatınca Selcen'in nöbet tutması, hayatın her safhasında olduğu gibi bu konuda da eşler arasında bir yardımlaşma olduğunu göstermektedir.

Dede Korkut'ta bizzat kahramanların ağızlarından öğrendiğimize göre kadın, kocasından ayrı bir mal varlığına ve mayete sahip olabilmektedir. Hatta kocasından ayrı olarak ziyafet de düzenleyebilmektedir.

Destan kahramanı kadınlar kocalarına karşı sadıktır. Daima savaş halindeki bir cemiyette erkek, her an esaret veya ölüme hazırdır. Bu tehlikelerden herhangi biri vuku bulduğunda eşine evlenmesi için destur verir; ancak kadın, her halükarda eşine sadık kalır, bir başkasını düşünmez, hatta üzerine *"Erkek sinek dahi kondurmayacağına"* and içer.

Bir aile için sadakat ve iffet ne derece gerekliyse; birbirlerinin her türlü mahremiyetini paylaşan eşlerin bu mahremiyeti muhafaza etmesi de o derece gereklidir. Ancak Dede Korkut'ta gördüğümüzü

eşler, bu aile sırlarını pek muhafaza edememektedirler. Bu durum, bazen daha ağır basan bir başka duygu sebebiyle ortaya çıkmaktadır:

Segrek, evlendiği ilk gece eşi ile kendisi arasına kılıç koyarak ağabeyini esaretten kurtarmadığı sürece gelin odasına girmeyeceği hususunda yemin eder. Bunun üzerine eşi, “*Ayağı uğursuz gelin diyecelerine, hayasız gelin desinler; kayınbabama, kayınanama söyleyeyim*” (Ergin,s.192) diyerek bu meseleyi kayınbaba ve kayınanasına açar. Ancak ifadede görüldüğü gibi aile meselelerinin en yakınlar da hi açılması hayasızlık olarak nitelenmektedir. Fakat uğursuz denilmek korkusu daha ağır bastığı için uğursuz olmaktansa, hayasız olmak tercih edilmektedir.

Bazen da bu sır, kadının bir zaafi olarak başkalarına açılmaktadır. Nitekim Begil Oğlu Emren boyunda böyle bir tiple karşılaşmaktayız:

“*Kadın elini eline çaldı hizmetçiye söyledi, hizmetçi çıkıp kapıya söyledi, otuz iki dişten çıkan bütün yurda yayıldı, Begil attan düşmüş ayağı kırılmış diye*” (Ergin,s.178). Halbuki aynı kadının “*İnsanın koynunda yatan helallisine sırrını söylemez mi olur?*” (Ergin,s.177) sözüne taban tabana zıt olan bu zaaf, neticede erkek kahramanın hayatını tehlikeye sokar.

Destanlarda, kadının bir başka zaafi olarak kocasına karşı bazı entrikalara girişebildiğini görmekteyiz. Dirse Han’ın, Kırk Namerdin söylediği “*Oğlunla anası sana sana kasd ettiler.*” Sözlerine derhal inanması onun saflığıyla ilgili olduğu kadar; kadının oğluyla birlikte kocasına karşı güç birliğine gidebildiğini de göstermektedir.

c) Evlenilecek Kız Olarak:

Dede Korkut’taki **Alp** tipinin evlenilecek kadında aradığı vasıflardan en büyüğü herhalde iffetten sonra kahramanlıktır. Her an hareket halinde bulunan bir topluluğun kadınları da en az erkekleri kadar hareket halinde bulunmak mecburiyetindedir. Bu kadın tipini Kan Turalı ve Bamsı Beyrek şu şekilde tavsif etmektedirler:

“*Baba madem ki beni evlendireyim diyorsun, bana layık kız nasıl olur? Kan Turalı der: Baba, ben yerimden kalkmadan ol kalkmış olmalı, ben kara koç atıma binmeden o binmiş olmalı, ben kanlı kafir*

iline varmadan o varmış bana baş getirmiş olmalı dedi. Kanlı Koca der: *Oğul sen kız istemezmişsin bir yiğit bahadır istermişsin, onun arkasında yiyessin içessin hoş geçessin, der. Evet canım baba öyle isterim, ya varasın cici bici Türkmen kızı alasın, birden bire kayayım üzerine düşeyim karnı yırtulsın*” (Ergin,s.129).

“Babası der: *Oğuzda kimin kızını alıvereyim dedi. Beyrek der: Baba bana bir kız alıver ki ben yerimden kalkmadan o kalkmalı, ben kara koç atıma binmeden o binmeli, ben hasmıma varmadan o bana baş getirmeli, böyle kız alıver bana dedi. Babası Pay Püre Han der: Oğul sen kız istemiyorsun kendine hempâ istiyormuşsun. Oğul galiba senin istediğin kız Pay Piçen kızı Banu Çiçektir dedi*” (Ergin,s.67).

Hakikaten destanlarda bu kızlar, bu tavsiflere uygun olarak erkeklere denk bir şekilde hayat sürerler. Av avlarlar, ata binip ok atıp erkeklerle rekabete girerler, düşmanla savaşır kelle keserler.

Yiğitlik gösteren kız tipinden başka **cicili bicili Türkmen kızı** denilen tip pek makbul görülmemekle beraber Beyrek’in “*Eşine dengine varsın*” (Ergin,s.80). ifadesinden de anlaşılacağı gibi bu tipleri beğenenlerin de varlığını söyleyebiliriz. Zira evlilikte denklik söz konusu olduğuna göre alpler, yiğit kadın tipini; zarif kişiler de bu tür cicili bicili tipleri tercih etmektedirler.

Destanlarda dikkati çeken bir başka husus ise; gençler arasında **kaç-göçün** olmamasıdır. Kız, oğul tarafından beğenilmekte, hatta beğenilmekle kalmayıp küçük düğün denilen nişan da iki genç arasında yapılmaktadır. Gençler arasında kaç-göçün olmaması, iffetsizliğe sebep olmamaktadır. Cemiyet, bu tür ilişkilere kesinlikle müsaade etmemektedir. Cemiyetin bu telakkisi **Basat’ın Tepe Gözü Öldürdüğü** boyda belirgin bir şekilde tezahür etmektedir. Bu boyda, Konur Koca Sarı çoban, bir peri kızına zorla sahip olur. Peri kızı bir yıl sonra: “*Çoban emanetini gel al, amma Oğuz’un başına felaket getirdin*” (Ergin,s.160). der. Hakikaten bu gayrı meşru ilişki Oğuz boyunun başına büyük felaket getirir., Oğuz yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Ancak cemiyetin içine karşı gösterilen bu hassasiyet, düşman kızlarına karşı gösterilmemektedir: “... *yedi kalenin beyinin dilber kızlarını çalıp bir bir boynunu kucaklayan, yüzünden, dudağından öpen Eylik Koca oğlu Alp Emen*” (Ergin,s.56) tipinde olduğu gibi er-

kekler, il dışı söz konusu olduğunda kendilerini serbest hissetmektedirler.

Destanlardaki cemiyet, ikinci evliliğe de müsaade etmektedir. Nitekim Bamsı Beyrek, Banu Çiçek'ten sonra, Şöklı Melik'in kızıyla da evlenir. Dede Korkut'ta bu tespitimizden başka ikinci evlilikle ilgili başka bir kayda rastlamadık.

ç) Dadı ve Cariye Olarak:

Dede Korkut boylarında (Boğaç Han, Beyrek, Tepe Göz) çocukların doğar doğmaz dadılara verildiklerini görüyoruz. Bu boylarda işaret edilen hususlara bakarak Destanların tespit yılları olan XIV. yüzyıl ve öncesi Türk toplumunda bir mürebbiyelik mesleğinden söz edebiliriz. Aslı vazifesi çocuk yetiştirmek olan kadın, bu vazifesinde de dadı olarak ihtisaslaşmaktadır.

Herhangi bir savaş vukuunda il içinden veya düşmandan olsun, zaman zaman kadının sosyal statüsü değişebilmektedir. Bilhassa düşman ülkesinin talan edilmesi esnasında kafir kızlarının esir alındığını, cariye olarak kullanıldığını görmekteyiz. Bu cariyeler bazen azat edilebilir; ancak hiçbir zaman ev hanımı olarak kabul görmezler. Dede Korkut Destanlarının mukaddime bölümündeki "*Kara eşek başına gem vursan katır olmaz. Karavaşa (hizmetçiye) elbise giydiren hanım olmaz*" (Ergin, s.16). ifadesi bu hususu açıkça ortaya koymaktadır.

Bütün buraya kadar ifade ettiklerimizi kısaca toparlayacak olursak: Dede Korkut'ta ifadesini bulan kadın, erkeğine yakın hatta her yönden onunla ortak bir hayat yaşar. Ata biner, yay gerer, kelle keser, en az erkeği kadar muhariptir.

Ana olarak çocuğuna müşfik, eş olarak kocasına sadık, iffetli ve erkeğinin yanındadır. Mevki itibariyle eşine denk ve hatta **evin tahtıdır**. Ayrı bir mal, mülk ve maiyete sahip olabilmekte, erkeği gibi ondan ayrı şölen tertipledebilmektedir.

Destanlarda kısmen idealize edildiğine inandığımız bu kadın tipi Türk sosyal hayatındaki kadın gerçeğini ne derece temsil etmektedir? Bunu anlamak için tarihi kaynaklara müracaatı zaruri görmekteyiz. Bunun için Orhun Abideleri'nin iç dünyasına bir göz atalım.

Bu gün için elimizde mevcut en eski yazılı ürün olan Orhun Abidelerine baktığımızda devlet kurucusu olarak Göktürk kağanlarından **İlteriş Kağan**'ın hemen yanı başında **İlbilge Hatun**'un ismi geçmektedir⁵

Bu şahsiyetlerin isimleri üzerinde durmak gerekir. Termek kelimesi derlemek, toplamak manalarına gelmektedir. **İl-teriş** ise; ülkeyi toplayan, bir araya getiren manalarını ihtiva etmektedir. Türklerin yaptıkları işlere bağlı olarak sık sık isim değiştirdikleri düşünülecek olursa; İlteriş Kağan bu ismi yaptığı işe bağlı olarak almış olabilir. Aynı mantıkla hareket edecek olursak, **İl-bilge** ismini de hükümdarın öğütçüsü olarak izah edebiliriz. Kadın burada eşine akıl vermekte, devlet idaresine iştirak etmektedir.

Orhun Abideleri civarında bulunan pek çok heykel parçasından biri Kültigin'in başı ile karısının baş ve gövdesidir. Kültigin heykeliyle abideleşirken, karısı hayatta olduğu gibi ölümünde de adeta heykeliyle kocasının mütemmimi olduğunu ispat etmektedir.

Vezer Tonyukuk, sefer dönüşü hatunun ölümü üzerine ona yas töreni düzenler⁶ Bundan da anlaşılacağı üzere yas töreni yalnızca beğlere değil onların hanımlarına da düzenlenmektedir. Dolayısıyla kadın ve erkeğe muadil muamele yapılmaktadır.

Bilge Kağan, annesini Köktürklerin çocukların koruyucusu bir varlık olarak tasavvur ettikleri merhametli **Umay**'a benzetmektedir⁷ Bu noktada kadının **devlet kurmak, akıl vermek** vasıflarına **merhamet** ve **koruyuculuk** vasfını da ilave edebiliriz.

Orhun Abidelerinde ayrıca kadını, dostluk ve barışın temininde bir vasıta olarak da görmekteyiz. Kültigin⁸ ve Bilge Kağan Abidelerinde⁹ bunların kız kardeşlerini Türgiş Kağanına verdiklerini, Türgiş Kağanının kızını da Bilge Kağan'ın oğluna aldıklarını¹⁰ görmekteyiz.

⁵ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1978 (Kültigin, Doğu Cephesi, satır:10,11,25; Bilge Kagan, Doğu Cephesi, satır:10,20,21.)

⁶ Muharrem Ergin, *Orhun...*, Tonyukuk Abidesi, Kuzey Cephesi, satır: 6.

⁷ a.g.e., Kültigin Abidesi, Doğu Cephesi, satır: 31.

⁸ a.g.e., Kültigin Abidesi, Doğu Cephesi, satır:20.

⁹ a.g.e., Kültigin Abidesi, Doğu Cephesi, satır: 16.

¹⁰ a.g.e., Bilge Kagan Abidesi, Kuzey Cephesi, satır: 9,10.

Kültigin Abidesi, Kuzey Cephesinin 9. Satırındaki "... öğüm katun, ulayu öğlerim, kelingünüm, kunçuylarım bunca yime tirigi küng boltaçı erti"¹¹ ifadede cariyelerden korktuğu **anne** ve **annelerim** ifadesine dikkat etmek gerekir. Bu ifadeye göre Türk sosyal hayatında VIII. yüzyıl ve öncesinde birden fazla evlilikten söz edebiliriz. Ancak Ziya Gökalp'e göre¹² bu tür evliliklerde Zevcenin il'den olması şarttı. İl dışından yapılan evlilikleri töre meşru olarak tanımadığından bunlara **Hatun** namı verilemezdi. Bu sebeple bunlar **kuma**, bir nevi odalık mahiyetinde idi. Kuma, eş gibi değil, hatunun hemşiresi şeklinde aileye dahil olurdu. Kendi çocukları kumaya anne diyemez, teyze derlerdi. Ancak, Hatun annelik sıfatına haizdi.

Akıncı bir cemiyetin hayat telakkilerinden biri de mağlup ettikleri topluluğun her türlü emvaline sahip olma hakkını kendinde görmesiydi. Bu itibarla kadın da bu emval arasında görülmekteydi. Kitabelerde bu hususla alakalı birtakım kayıtlar bulunmaktadır. Bir misal olmak üzere şu ifadeye bakmak yeterlidir: "*On yedi yaşımda Tangat'a doğru ordu sevk ettim. Tangat milletini bozdum. Oğlunu, karısını, at sürüsünü, servetini orda aldım*"¹³ Zaman zaman aynı duruma kendinin de düştüğü olur: "*Kanın nehir gibi aktı, kemiğin dağ gibi yattı. Beylik erkek evladını kul kıldın, hanımlık kız evladını cariyeye kıldın*"¹⁴

Orhun Abidelerinde birincisi erkeğiyle birlikte devlet idaresine iştirak eden; hatta ona akıl veren ve ona vekalet eden merhametli, koruyucu kadın; ikinci olarak da esaret halinde cariyeler durumuna düşen kadın olmak üzere iki tip kadınla karşılaşmaktayız.

Türk kültürünün bu iki temel eserindeki bu iki kadın tipinin temel vasıflarını tarihî kaynaklar da doğrulamaktadır. Muhtelif tarihi kaynakların bildirdiğine göre Türk toplumunda kadın ev işlerinden başka avcılık, çiftçilik, sürü sahipliği, askerlik, harp yapar, milli ziya-

¹¹ "Annem hatun ve analarım, ablalarım, gelinlerim, prenslerim bunca yaşayanlar cariyeler olacak.".

¹² Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Güneş Matbaacılık T.A.Ş., İstanbul 1976, s.143.

¹³ Ergin, *Orhun...*, Bilge Kagan, Doğu Cephesi, satır: 24.

¹⁴ Ergin, *Orhun...*, Doğu Cephesi, satır: 20.

fetlere ve kurultaylara iştirak ederdi. Bu kadının sosyal durumunu maddeler halinde özetleyelim:

1. Bir emirnâme **Hakan emrediyor ki** şeklinde başlasa geçerli olmazdı. Emirnâme **Hakan ve Hatun emrediyor ki** şeklinde olmalıydı.

2. Hakan yabancı elçileri yalnız başına kabul edemez. Elçi kabulünde Hakan sağda, hatun solda otururdu.

3. Aile yönetiminde söz karı kocaya aitti. Baba annenin rızasını almadan kızını kocaya veremezdi.

4. Eski Türk sosyal hayatında harem yoktu. Kadın her meclise iştirak ederdi.

5. Eski Türklerde peçe ve yaşmak yoktu. Meclislere yüzleri açık katılırlardı.

6. Mesleki işlerde iş bölümüne gidilmediğinden kadın her işi yapabiliyordu.

7. Devletin siyasî, ailenin iktisadî işlerine katılabilirdi¹⁵

Eski Türk dinî hayatında da kadın mühim bir yere sahipti. Bazı Türk topluluklarında kadın şamanlara rastlandığı gibi; ayin yapacak erkek şamanın sihrin kuvveti için kadın davranışlarını taklit etmesi bu ehemmiyeti daha açık hale getirmektedir¹⁶

Eski Türk dininin dişi ruhlar hakkındaki kanaati, cemiyetin kadın hakkındaki telâkkisinden farklı değildir. Biz dişi ruhların özelliklerini maddeler halinde sıralarsak, bu cemiyetin kadında aradığı vasıfları da yakalamış olacağız. Buna göre dişi ruhların başlıca özellikleri:

1. Tanrı Ülgen'in kızları Ak Kızlar, şamana ilham verir, bazen de türlü cilvelerle onu yolundan şaşırtmaya çalışır¹⁷ Bu daha çok avcı-toplayıcı toplumun oyunla eğlenceyle vakit geçiren kadın telakkisinden kaynaklanmaktadır.

¹⁵ Gökalp, *a.g.e.*, s.258.

¹⁶ Gökalp, *a.g.e.*, s. 117.

¹⁷ Abdulkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1986, s.40.

2. Ak Ene, Tanrı Ülgen'e yaratma ilhamını verir¹⁸
3. Umay, çocukları ve hayvan yavruların korur¹⁹
4. Ayızıt, bereket ve refah sağlar²⁰
5. Yakutların Ayızıt'ı iffete önem verir, ahlaksızları huzuruna kabul etmezdi²¹

Eski Türk inanç sistemindeki kadının vasıflarını özetleyecek olursak: Erkeğe ilham vermek, himaye ve iffet noktalarında toplanmaktadır.

Netice olarak:

Buraya kadar Dede Korkut Destanlarında rastladığımız kadın tipleri ve bunlara ait özelliklerle, Dede Korkut dışında kalan kaynaklarda kadın telakkisini belirlemeye çalıştık. Bu çalışmanın sonunda şöyle bir netice ile karşılaştık:

1. Dede Korkut'ta sadece Bamsı Beyrek'te rastladığımız iki evlilik, eski Türk kültüründe de görülmektedir. Ancak, ilden olan hatun, il dışından olan ise kuma adını alır ve ikinci sınıf muamele görürdü.
2. Dede Korkut'ta kadın, erkeğine denk, yönetimde söz sahibi, erkeğiyle her alanda ortak bir hayat sürer: Ata biner, silah kullanır, düşmanla mücadeleye girer. Eski Türk kültüründe de durum aynıdır.
3. Dede Korkut'ta kadın; misafir ağırlama, kahramanlık, sadakat ve annelik vasıflarından olan merhamet ve himaye ile değerlendirilir, eski Türk kültüründe de kadın aynı vasıflara sahiptir.
4. Dede Korkut'ta birkaç-göç hadisesi görülmez, aynı durum eski Türk kültürü için de söz konusudur.
5. Dede Korkut'ta ve eski Türk kültüründe kadının tesettürüne rastlanmaz; Dede Korkut'ta bilakis dört erkek -**Kan Turalı, Kara Çögür, Kırk Kınuk** ve **Beyrek**- yüzlerini örterler.

¹⁸ a.g.e., s.39.

¹⁹ a.g.e., s.34.

²⁰ a.g.e., s.37.

²¹ Gökalp a.g.e., s.324.

6. Tesettürün ve kaç-göçün bulunmaması iffetsizliğe sebep olmamakta, Ayızıt ve töre iffeti koruyan amiller olarak görülmektedir.

Çeşitli milletlerde, değişik nazarla bakılan –ki bunlardan bazılarına göre aşağılık, bayağı, mal derecesinde- kadın, Türk toplumunun yaşadığı her devirde gerekli itibar ve saygıyı görmüş ve cemiyetin yaşadığı hayat tarzına uygun bir hayat sürmüştür. Asya Hunlarından beri ata binip ok atmış, savaflara katılmış, namus ve iffete düşkünlüğü bilhassa yabancı kaynaklarca da tespit edilmiştir²²

Türklerin yaşadığı medeniyet dairelerine göre kadın: Avcı-toplayıcı cemiyette oyunla eğlenceyle meşgul bir varlık, Atlı-göçebe toplumda hayatın her safhasında faal, Yerleşik medeniyet dairesinde ise yaşadığı hayat tarzına bağlı olarak durgun ve atlı göçebe toplumdaki kadına nazaran pasif; fakat yine de erkeğinin yanında yer almış ve öyle görülmüştür.

Dede Korkut Destanlarındaki kadın tipini bu medeniyet dairelerinden birine yerleştirmek gerekirse büyük ölçüde İslâm öncesi ve atlı-göçebe topluma ait kadın özelliklerini taşıdığı görülecektir.

²² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Türk Kültürü Araştırma Yayınları, Ankara 1977, s.201,202.